

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369547365>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369547365>

LOG Id: LOG_0047

LOG Titel: Caput Vigesium Septimum. Agrimonia molucca. Rautsjaga. - Seven en Twintigste Hoofdstuk. De Moluxe Agrimonie

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

SEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

*Agrimonia molucca. Rautsjaga.**De Moluxe Agrimonie.*

Cum Europæorum Agrimonia hæc herba maxime quoad folia, neutiquam quoad flores, convenit, tres plerumque pedes alta est, sed in hortorum areis ad quinque sexve pedum altitudinem excrescit, primo simplicem adtollens lignosumque stipitem, qui sese mox dividit in longos rectosque lateralesque ramulos, virides & striatos, lentos, ac vix diffringendos, primarius vero caulis simplex est.

Folia longiusculis insident petiolis, quorum quodvis quinquendum est, & sibi obpositum, cum illis Agrimonie optime convenientia, bina autem inferiora foliola adpendicem quasi gerunt, tanquam peculiare foliolum, suntque porro ad oras acute dentata, obscure virentia, non splendens, sed subtilibus pilis obsita, atque hinc quasi lanuginosa, tenuia & sicca. Superiora foliola trifida modo sunt, nec cuncta illam gerunt adpendicem, quæ potissimum in inferioribus conspicitur caulibus. Caulium vertex vicissim sese dividit in binos tenuiores cauliculos, atque ad quamvis divaricationem simplex locatur, non distinctus, & angustior reliquis, quibus autem cauliculus capitulum gerit viride & oblongum, ex angustis apicibus seu squamis compositum, quæ sese aperientes florem exhibent, ex quinque flavis petalis constantem, uti in Sajor songa, sed minores & ample distant hi flores.

Mediæ hujus floris pars viridis est & elevata, oblecta quinque angulosis flavisque stellulis, hanc excipit oblongum ac coniforme caput, primo compactum, ex viridibus & rugosis constans apicibus, qui maturi sese aperiunt & dehiscunt, nigricant, rugosi & striati fere instar feminum Chærefolii vel instar minorum acuum, quibus autem horum superius tres gerit apices, qui ad oras quam subtilissime hamati sunt retrorsum, uti in pisce Pastinaca marina dicta. Hæc acuminata semina laxè locantur in suis eminentiis, facile decidunt, & prætereuntium vestibus firmiter inhaerent.

Nullus notabilis percipitur sapor vel odor in foliis vel feminibus, immo in hisce potius ingratus est, sique caules abrumpanur, gravis detegitur odor, axillaris quasi aut hircinus.

Radix longissima est & distincta, non profunde in terram penetrans, sed transversaliter prorrepens & tenax, eundem ingratum habens odorem & saporem. Quæ crescit in planis collibus & campis, haud differt a priore, nisi quod folia gerat angustiora, lanuginosiora, ac fere grisea. Utriusque succus eleganter viridis est, chartas tingens.

Nomen. Latine *Agrimonia molucca*; apud Malaienses proprie nullum peculiare obtinuit nomen, excepto quod quidam hanc vocent *Daun damar Angus*, h. e. folium contra uestionem Dammaræ, Ternatice *Routsjaga* & *Waruma cussu*; Amboinice in Hitoea *Ayloun abussen toani*, h. e. vera herba tussifera. In Leytimora *Hutta laussa* h. e. herba acuum, atque hinc Malaice *Daun djarong* ab acutis feminibus. In Loehoea *Meba batole*; Ternatice hæc herba proprie vocatur *Routsjaga goffo*, ad distinctionem *Routsjaga gumi*, qui funis est silvestris, folia gerens *Papari*.

Locus. Sponte perit in hortorum areis desertis, ubi altissime excrescit, uti & sponte in locis quondam cultis, in vere silvestribus ac nunquam cultis non reperitur, nisi silvestris illa & grisea species.

Ufus ejus potissimum consistit in foliis ad uestiones curandas ex Dammaræ contractas, quæ periculosam curant uestionem, unde faciles oriuntur Amboinenses variolæ. Folia hæc contrita ipsi inponuntur. Teneræ ejus plantulæ aliis mistæ Hitoeisibus oleri inserviunt. Ejus radix cum illa Sajor Babi, Siriboa alba, ac pauxillo Zingiberis minoris masticatur cum Pinanga contra tussim, & efficacissima habetur trium supra descriptarum herbarum.

Foliorum succus oculis instillatus illorum curat gramiā, mucum enim extrahit, & visum clarum reddit, cui aliquando additur succus Lemon Maes, sique nimis acer sit, aqua temperatur. Eadem hæc radix masticatur quoque contra Odontalgiam, atque etiam numeratur inter *Oebat salawar*, de quo vide infra in *Daun salawar*.

Nomen

Met de Europise Agrimonia beeft dit kruid groote overeenkomst aangaande de bladeren, maar niet de bloemen, het waft gemeenlyk drie voeten hoog, maar in de tuinen op de bedden wel vyf of zes voeten hoog, eerst met een enkele boutagtige stam opschietende, maar die zig straks in lange en regte zydetakken verdeelt, gras-groen, en diep gestreept, taai, en kwalijk om te breeken, om den hoofsteel enkel staande.

De bladeren staan aan langagtige steelen, en ieder in vyf mindere verdeelt, verwisselt tegens malkander, die van Agrimonia best gelykende, dog de twee agterste blaadjes hebben een aanhangzel als een byzonder blaadje, en zyn voorts aan de kanten scherp getant, donker-groen, zonder glans, maar met subtiële hairtjes bekleed, en daar door wolagtig in 't aantasten, dun, en droog. De bovenste blaadjes zyn maar in drieën verdeelt, en hebben niet alle dat aanhangzeltje, 't welk men meest aan de onderste steelen ziet. Het opperste der steelen verdeelt zig met beurten in twee dunderste steeltjes, en by ieder scheidweg staat een enkelt, ongedeelt, en smaler dan de andere. Ieder steeltje draagt een groene en langwerpige knop, van smalle spitsen of schubben gemaakt, dewelke zig openende, vertoonen een bloempje, gemaakt van vyf geele blaadjes, gelyk aan Sajor songa, dog kleinder, en wyd van malkander staande.

Het midden dezer bloem is een groen beuveltje, bedekt met vyf boekige geele sterretjes. Hier op volgt een langwerpige kegelformige knop, eerst t'zamen gepakt van groene en ruige spitsen, dewelke ryp wordende baar openende, worden zwartagtig, ruig, en gestreept, schier als Kervelzaad of kleine naalden. Ieder beeft boven op drie spitsen, en dezelve zyn aan de kanten zeer subtiel gebaakt, ziende de haakjes agterwaarts, gelyk aan de pylen van den vis pylstaart. Deze spitse zaden staan losselyk op baar beuveltje, vallen ligt af, en blyven de voorbygaande in de kleeren vast steeken.

Daar is geen merkelyke smaak en reuk nog in de bladeren nog in de zaden, ja veel meer in de bladeren onaangenaam, en als men de steelen afbreekt, zoo werd men een zwaren reuk gewaar, schier als van okselen of van een bok.

De wortel is zeer lang, en verdeelt, niet diep in de aarde gaande, maar dwers kruipende en vast houdende, van den zelven viezen reuk en smaak. Het geene op vlakke beuvelen en in 't veld waft, verschilt niet van 't voorgaande, behalven dat zyne bladeren wat smaler zyn, wolagtiger, en schier grys. Het sap van beiden is schoon groen, en verft op papier.

Naam. In 't Latyn *Agrimonia molucca*; in 't Maleits beeft het geen eigentlyken naam, behalven dat het zommige *Daun dammar angus* noemen, dat is blad tegens verbrandheid van Dammar; op Ternaten *Routsjaga*, en *Waruma cussu*; in Amboin op Hitoea *Ayloun ahussen toani*, dat is 't opregte boestkruid. Op Leytimor *Hutta laussa*, dat is Naalde-kruid, en daar van in 't Maleits *Daun djarong*, van de spitse zaden; op Loehoe *Meba hatole*; in 't Ternataans werd dit kruid eigentlyk *Routsjaga goffo* genaamt, tot onderscheid van *Routsjaga gumi*, 't welk is een wild touw, met bladeren als *Papari*.

Plaats. Het komt van zelfs voort in de tuinen op verlatene bedden, daar 't zeer hoog wert, als mede in 't wild, op eertyds gebouwde, maar opregt-wilde en nooit gebouwde plaatsen vindt men 't niet, behalven dat wilde gryze.

Gebruik. Het meeste gebruik van dit kruid bestaat in de bladeren om verbrandheid te geneezen, die van eenige Dammer komt, dewelke een zorgeyken brand veroorzaakt, waar uit ligtelyk de Amboinse pokken komen. De bladeren werden gewereven, en daar op gebonden. De jonge plantjes onder andere gemengt, zyn by de Hitoeisen een moeskruid; zyne wortelen met die van Sajor babi, witte Siriboa, en een weinig kleine Gember, werden gekaauwt met Pinang, tegens de boesten, en voor 't kragtigste gebouwen onder deze drie naastbeschreevene.

Het sap der bladeren in de oogen gedruipt, geneest de leeпоogen, trekt den slym uit, en verklaart het gezigte, waar by men zomtyts den sap van Lemon Maes doet, en als by te scherp valt, met water tempert. Dezelve wortel werd ook gekaauwt tegens tantpyn, en het werd mede gerekent onder de *Oebat salawar*, waar van ziet hier na in 't *Daun salawar*.

Den

Nomen *Lea*, seu folis herba apud Boëronenfes obtinuit, quia ejus folia contrita corpori inliniuntur in febrium horripulatione, ut corpus modice calefiat, uti a modica & grata folis face.

Quidam Aethiopium flamen hanc vocabat *Oebat moerit*, h. e. *Pharmacum scholarium*, quum ejus radices masticandæ exhiberentur pueris duri oris ac hebetibus, ut literas Alphabethi Aethiopum melius pronunciarent. Si modo hic non errorem commiserit, atque hanc herbam confuderit cum *Abcdaria*. Contra quandam novi Bandensem præceptricem, quæ in scholis pueros exercebat in arte legendi, quæ arcanam callebat artem pueros agiles ac dociles reddendi, quam usque ad mortem nemini revelare voluit. Illam tamen detegi per filiolam, quæ ejus scholam frequentabat, & sola jubebatur exire mane ad rudetum quoddam prope domum ejus situm, ubi hæc herba copiose crescebat ad eam extrahendam & domum ducendam, cujus radículas pueris exhibebat masticandas cum *Siri pinang*. Celebris erat, pueros in ipsius schola esse dociles & agiles, uti etiam præ aliis indigenis mulieribus notitia legendi, scribendi, & cantandi excellebat.

Dixi aliam porro esse herbam, qua Aethiopum flamines utuntur ad linguas agiles reddendas, atque infra describetur sub nomine *Abcdariæ*. Folia porro cum *Curcuma* contrita & calefacta recentia curant vulnera, succus propinatus, ac tota herba cum *Siri pinanga* masticata, ejecto primo calcoso succo, cætera deglutita succi pars *Dysuriam* curat, qui morbus hic *Endemius* est, illis superveniens, qui non adfuerit mensibus pluviosis in pavimentis frigidis nudis incedunt pedibus, quidam ipsi addunt radices *Toeboe toeboe*, ac totam *Pancaga* plantulam, vel binas ultimas plantas solas, quas masticant cum *Siri pinanga*. Cinis combustorum foliorum ustis inponitur partibus, ut ardor extrahatur. Folia ipsa contrita umbilicis recens natorum infantum inponuntur, ut pars, quousque oportet, decidat.

Ex Java semen quoddam defertur, *Chærefolii* femini simile, seu conveniens maxime cum acuminatis descriptæ plantæ feminibus, *Andjong atap*, seu *Utap* dictum, quod unum idemque haberetur, sed herbæ sunt diversæ, Javanense enim *Andjong atap* rugosis istis capitibus destituitur, ac saporis est amari & aromatici, atque potionibus *Djoedjamboe* admiscetur.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

Herba admirationis. Daun heran.

Hæc herba maxime convenit cum *Sideritide quarta* & quinta, a *Carolo Clusio* libr. 4. rarior. pl. cap. 25. descripta, gravis saltem ejus odor reliquaque forma satis declarant ex familia *Marrubii* esse. Pedis vel ulnæ circiter altitudinem attingit, simplici adfurgens stipite, sed bini tresve supra radicem sæpe excrescunt caules tenues, & quadragoni. Folia articulis adstant, bina sibi obposita, quatuorque simul crucem formant, oblonga, angusta, mollia, & lanuginosa ad tactum, ex nigro virentia, ad oras tribus quatuorve parvis angulis seu dentibus notata, ac paucis valde obliquis costis pertexta, binos tresve pollices longa, femi digitum lata, inferius sensim angustata usque ad ipsum caulem.

Supra quodvis foliorum par verticillus circa caulem excrescit ex viridibus compositus cellulis seu caliculis, superius in varios apices distinctis, ex quibus eminent albi flosculi, longo tubo donati, superius galeam gerentes instar florum *Galeopsidis*. Supremum hujus castidis petalum lanuginosum est instar *Serici crassioris*, inferius linguæ forme est dependens, atque in centro quatuor alba locantur stamina fuscas antheras gerentia.

Dein iisdem in caliculis ample hiantibus & in varios apices distinctis, quorum unus longissimus est, quatuor oblonga semina excrescunt, *Lactucæ* semini similia, sed crassiora & nigricantia, ac facile decidua.

Cau-

Den naam *Lea*, of *Zonnekruid* heest het by de Boëronesen gekreegen, om aat zyne bladeren geexreeven, en op 't lyf gesmeert werden in de trillingen van de koude koortsen, om 't lyf matig te verwarmen, gelyk van een aangename zonnefcbryn.

Zekeren Moorsche Paap noemde het *Oebat moerit*, dat is *Pharmacum scholarium*, om dat men zyne wortelen te eeten geeft aan de jongens, die wat bartmondig en dom zyn om de letteren des Moorschen Alphabets uit te spreken. Zoo by maar geen abus gebad, en dit kruid niet geconfundeert heest met de *Abcdaria*, daar en tegen heb ik een zekere *Bandase* Meesteresse gekent, die school bield van kinderen om die te leeren leesen, derwelke een secrete konst had, hare schoolkinderen gaauw van begrip te maken, die ze tot haar dood toe niemand wilde openbaren. Ik ben egter daar agter gekomen doormyn dogtertje, die juist by haar ter schoole ging, en alleen onder andere schoolkinderen gebruikt was, dikwils 's morgens uit te gaan na zekeren puinhoop, digt by haar woningte gelegen, daar dit kruid overvloedig wiesch, om 't zelve uit te trekken, en by haar te brengen, waar van zy dan de worteltjes de kinderen te kaauwen gaf met *Siri pinang*. Zy was vermaart, dat 'er gaauwe leerlingen van hare schoole kwamen, gelyk ze boven andere inlantse vrouwen in kennisse van leesen, schryven, en zingen uitmuntte.

Ik zegge, daar is nog een ander kruid, 't welk de Moorse Papen gebruiken om subtile tongen te maken, en hier na beschreeven werd onder den naam van *Abcdaria*. De bladeren met wat *Curcuma* geexreeven, en warm gemaakt, geneezen versche wonden: den sop gedronken, en 't geheele kruid met *Siri pinang* gekaauwt, het eerste kalksap uitspogen, en de rest ingezwolgen, geneest de brandpis *Dysuriam*, een gemeen landgebrek, dat die geenen overkomt, die buiten haar gewoonte in de regenmaanden op koude vloeren blootsvoets loopen: sommige doen daar by de wortelen van *Toeboe toeboe*, en het geheele kruidje *Pancaga*, of deze twee laatste kruiden alleen, en kaauwen ze met *Siri pinang*. De asse van de gebrande bladeren werd op verbrande leden gebonden om den brand uit te trekken. De geexreeve bladeren bint men op de navels van de nieuwe geboorene kinderen, om die te doen afvallen, zoo verre het behoort.

Van Java werd zeker zaad gebragt als kervelzaad, of de stekelige zaden van dit kruid zeer gelyk, *Andjong atap* of *Utap* genaamt, die men voor eenderlei zoude aanzien, dog 't zyn verscbillende kruiden; want het Javaanse *Andjong atap* is zonder de ruige spitse, en daar by bitter, en aromatiecq van smaak, en werd onder de dranken *Djoedjamboe* gebruikt.

AGT EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Verwonderings-kruid.

Dit kruid heest groote overeenkomst met de *Sideritis quarta* en quinta, by *Carolus Clusius* beschreeven lib. 4. rar. plant. cap. 25. Immers zynen zwaren reuk en andere gedaante geven te kennen, dat het uit de maagschap van de *Malroove* is. Het wast omtrent een voet of een elle hoog, met een enkele stam, dog twee of drie staan boven de wortel by malkanderen, dun, en vierkantig. De bladeren staan in leden, twee en twee tegens malkander, en met hun viereen in een kruis, langwerpig, smal, zagt, en wolagtig in 't aantasten, zwartgroen, aan de kanten met drie en vier kleine boeken of tanden, en weinige zeer schuinse ribben, twee en drie duimen lang, een halve vinger breed, na ogteren allenkskens toefmallende, tot tegens de hoofdsteel.

Boven ieder paar bladeren staat een krans of wervel, rontom den hoofdsteel van groene buiskens of kelkjes, boven in verscheide spitsen verdeelt, waar uit kyken witte langbalsige bloemkens, vooren als een helmke geformeert, of gelyk de bloeme van *Galeopsis*. Het bovenste blaadje van dit helmken is wolagtig als sulp, het onderste bangt als een tongken af, en in de midden staan vier witte draden met bruine noppen.

Daar na groejen in de zelfste kelkjes, die wyd gapen, en in veele spitsen verdeelt zyn, waar van eene de langste is, vier langagtige zaden, als dat van latuwe, dog dikker, en zwartagtig, 't welk ligt uitvalt.

De